

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A *fog* segédigéről

Az ómagyar korszak időkerete a honfoglalástól a 16. század első harmadáig bő hat-száz év. E hatszáz év első háromszáz évéből nincs a mondattant érintő, felhasználható forrásunk. Csupán e háromszáz év végén találjuk a Halotti beszédet, és az ezt követő mintegy száz éven belül a többi kis szövegméket (vö. BENKŐ 1980: 26). Ezt követően a 14. század végéről (1370 után) a Jókai-kódex latinból fordított szövege képez forrást a kutatás számára. A 15. századból is csupán az ún. Huszita biblia magyar fordításait használhatjuk, majd a század legvégéről, illetőleg a 16. század elejéről áll rendelkezésre elegendő forrás. E források közül is meglehetősen kevés a kötetlen, spontán nyelvhasználatot tükröző írás, zömükben formalizált, egyházi rendeltetésű és terminológiájú, a liturgiával összefüggő használatú szövegek ezek.

A forráshiánnyal és a rendelkezésre álló szövegek jellegével függ össze, hogy a következtetéseinken alapuló visszavetítéseink gyakran bizonytalanok. E bizonytalanság egyik képviselője a *fog* ige, melynek a segédigei minőségű használatával (jövő idő: *fog* + *-ni* szerkezet) összefüggően néhány kérdés fogalmazódhat meg.

Az első és legáltalánosabb kérdés: hogyan alakult ki a *fog* + *-ni* szerkezet a jövő idő jelölésére. Ismeretes, hogy az alapnyelvből nem örökölt a magyar se szintetikus, se analitikus kifejezési formát a jövő időre (SÁROSI 2003: 150). ABAFFY ERZSÉBET (1992: 134–135) a 15–16. századi adatok alapján egy grammatikalizálódási folyamatot ír le, melyben a konkrét jelentésű (‘megfog, megragad’) szó a ‘hozzáfog’ jelentésen keresztül jut el a jövő időt kifejező segédigei szerephez. Hasonlóképpen foglalt állást korábban már a TESz. is. ABAFFY példái azt mutatják, hogy a *fog* (a *kezd* igével párhuzamosan) tárgyas szintagmát alkotott a főnévi igenévvel, és még múlt időben is használatos volt: pl. „haza élt *foga úlni*” (PeerK. 5); „... *sedere cepit*” (ABAFFY 1992: 134). Ez a szint már a ‘hozzáfog’ szintje, melyből aztán a nyelvhasználat kiterjedhetett (és ki is terjedt) bármely ige futurum imperfectumának kifejezésére („mýnd ez világ *czudalný fogýa [admirabitur]*” 1992: 135, l. JókK. 49). A folyamat tehát a következő: ‘megfog’ → ‘hozzáfog’ → ‘jövő időt jelző segédige’.

Ezt a folyamatot DÉR CSILLA ILONA angol minta nyomán a *be going to* szerkezetet idézve tárja elénk. A grammatikalizációs folyamat lényege e mintában az, hogy egy adott ige (verbális szerkezet) speciális kontextusban használtatik, melyben benne van a szándék jelentéstöbblete is. A speciális kontextus következtében az újraelemzés kapcsán a szándék jövőre utaló jelentése kerül előtérbe, s a jelentések közül egy kiemelkedik, míg a többi jelentés háttérbe szorul. A folyamat az angol nyelvhasználatban ma is megfigyelhető az egyidejűleg kétértelmű jelentést hordozó alkalmazásban (*I am going to see a doctor*) (DÉR 2008: 26).

A magyarban BERRÁR JOLÁN a *kenyeret fog | enni* példával közvetlenül a hangsúly eltolódásával (hasonlóan a mondathatár eltolódásához) magyarázza a *fog* segédigévé válását (1956: 430). A kései ómagyar kor nyelvemlékei segítségével azonban az átmenet mindhárom fázisa bemutatható: 1. konkrét ‘megfog’: „ees ottan az sýdok *meg*

fogak iesusth” (AporK. 208), „*fogaak* ottan zegenjökketh es kezökkeeth labokath meg kötözeek” (SándK. 28), „romayaknak zolgay el jevuenek pafcafiuft *meg fogak*. es fogva ev veleek chazarhoz viveek” (CornK. 204r). 2. 'hozzáfog': e folyamatban először talán a 'fogja magát' (= elhatároz) lehetett az első lépcső, ahol a szerkezet még tárgyas szintagma, de jelentése már elvonttá válik: „sa zent laioshoz · kih franciai kirali vala *foga magat*” (DebrK. 83); „tahat legiön bizoni hitönk : *fogiok* ioh miuelkötetökre *magonkat*” (DebrK. 174–175), majd előtérbe kerül az 'elkezd' jelentés, és ennek kapcsán a főnévi igenév belépése célhatározói bővítményként indítja el a segédigévé válást: „El felede az vezedelmeket, kikben vala vettetuen minden felöl. az mezen *foga náalakodnÿa*” (BodK. 15–16), „hog mikoron, a binses lelek *ki fog zakadnia* a testtöl” (BodK. 21), „Es azon zem pillantasba a lelek *foga diéernie* monduan” (BodK. 35), „keet loh nagí erőssen kezdeh egi mast rugdosnia segíg hozzaia futuan a lonak *mardosni ffoaga* ötet samahsik adzÿg rugdosa” (DebrK. 181). 3. *A fog* egyre inkább jövő időt jelent (l. ABAFFY 1992: 135. példáit), további példák: „fok emberek *fognak meg halnÿi*” (JókK. 63), „ez vilaagnak fok bewlczekewzewl es nemefekewzewl *fognak yewnÿi*” (JókK. 82), „Es halalatoft *fogz zolgalnod* yftennek” (JókK. 145), számos további példa található Sylvester János Újtestamentumában. Példáinkban a főnévi igenév célhatározói értelmű (melyet a *-ni* képző latívuszi *-i* eleme mintegy előrevetít, vö. HBK. „*iochtotnia* ilezie wt”). A folyamat (a jövő idő analitikus szerkezettel való kifejezésének folyamata) két oldalról volt tehát nyitott és potenciális: a *fog* absztrahálódásával és a főnévi igenévnek a szerkezetbe való alkalmasságával. A *fog* grammatikalizálódása tehát nem önmagában történt: szükséges volt hozzá a főnévi igenév ez irányú „nyitottsága”. E következtetés megegyezik az általános megfigyeléssel: ahogyan a *be going to* szerkezetben sem csak a *go* grammatikalizálódik, hanem az egész szerkezet kap új jelentést, úgy a *fog* esetében is szükséges a segédigévé váláshoz a szerkezet másik tagjának a segítségé, alkalmassága az adott irányú mozgáshoz.

A tanulmány bevezetőjében említett adathiányos helyzetből következik, hogy a *fog* + *-ni* jövő időt kifejező szerkezet időbeli kialakulásáról szintén csak feltételezéseink vannak. A *fog* segédigei szerepe egyértelmű a Jókai-kódexben (l. TESz.), ugyanakkor a grammatikalizálódás közbenső állapotát mutató jelentés ('hozzáfog') csak a 16. század kezdetéről adatolható (TESz.). Ettől eltérően, mivel a segédigei alkalmazás már a 14. században egyértelmű, a szerkezet kialakulását a kései ómagyar korra teszi ABAFFY ERZSÉBET (1992: 133–135), közelebbi megszorítás nélkül az ómagyar korra SÁROSI ZSÓFIA (2003: 363).

A szó határozói igeneve (*fogva*) azonban felbukkan a Königsbergi töredék 12. század vége/13. század elejére datálható (DÖMÖTÖR 2006: 31) szövegében, mégpedig „elvont irányban megtörtént funkcióváltást” (BENKÖ 1980: 287) mutatván. Jelentésköre pedig nem a 'kezd'-del azonos/hasonló („kezdve”), hanem a *-tól fogva* szerkezetben lényegesen általánosabb, és mint a kiterjedés nagyságát nyomatékosító határozószó, 'egészen, teljesen' jelentésű (BERRÁR 1956: 433; TESz.). Ha viszont a szó képzős származékának jelentése már a korai ómagyarban absztrahálódott, sőt e képzős változat elindult a szófajváltás útján is – névutói szerepűvé válik (s e szerep kialakulását A. JÁSZÓ [1991: 345] nyomán D. MÁTAI az ómagyar kor végére valószínűsíti: 2003: 210, 228; 2011: 135; vö. még ZSILINSZKY 1991: 450) –, feltételezhetjük, hogy az alapige segédigévé való grammatikalizálódása is korábbra tehető, akár az ómagyar kor korai fázisába. Ezt feltételezve azonban megváltozik a *fog/kezd* igéknek a jövő idő kialakításában való szerepvállalása, annak időbeli rétegződése.

Mivel forrásaink késeiek, bennük a *fog* és a *kezd* egyidejű segédigei szerepét találjuk. Úgy tűnik, a két szó azonos időben kerül segédigei szerepbe, s HADROVICS szerint „az ember szinte a véletlen játékanak tartja, hogy a jövő idő kifejezésének segédigéje nem a *kezd* lett” (1992: 343). Az azonos idejű adatolásból ABAFFY is az egyidejű használatra következtet, és egy tág (a Jókai-kódextől az ómagyar kor végéig tartó) szinkroniában elhelyezve egy folyamatot vél felfedezni. (Amely folyamatban az időbeliség nem játszik lényeges szerepet: ABAFFY az első stádiumban szerepeltet 16. század eleji példát, és a harmadik stádiumban szerepeltet 14. századi példát is. Ez azonban csak látszatra ellentmondás, ugyanis, mint HAADER LEA írja, a mondattani grammatikalizációs folyamatok esetében „egyszerre van jelen a nyelvrendszerben a forrás és a végeredmény, valamint az átmenetek” [2001: 365]). Ebben a folyamatban az első állapot – állítja ABAFFY – amikor a *fog* és a *kezd* is tárgyas szintagma alaptagjaként akár múlt időben is használatos lehetett (több példa is ezt mutatja). A következő stádiumban a *coepi* igét és a futurum imperfectumban álló *incipio* igét a *kezd* jelen idejű alakjaival fordítják, és ezzel a szerkezet jövő idejű jelentésűvé válik. Erre a vélt folyamatra ABAFFY két kódexből hoz példákat, egyet a Bécsi kódexből, kettőt pedig a Münchener kódexből. A Münchener kódexből két példát idéz ABAFFY, és ezek közül az egyik valóban az *incipio* futurum imperfectum alakja. A Münchener kódexben az idézett két példa mellett még két alkalommal szerepelnek az *incipio* jövő idejű alakjai a főnévi igenév mellett. Vegyük sora őket: a Lk 14, 9-ben (MünchK. 73ra, ABAFFY egyik példája) azt a példabeszédet olvashatjuk, amikor valaki egy menyegzőn elfoglalja az első helyet, majd a ház gazdája felszólítja, hogy adja át a helyét egy előkelőbbnek. Ebben a cselekvéssorban a latin „et tunc *incipias* cum rubore novissimum locum tenere” fordításaképpen „*τ* tahať [...] pizonǵallal *kēzded* az vtolǵo hēľt taztanod” a történelmi folyamatban egy új cselekvés kezdetét és nem pedig a jövő időt jelzi (az itt idézett *incipias* azonban nem futurum imperfectum, hanem praesens imperfectum coniunctivi!). A Mk 13, 4-et (MünchK. 49va) megelőzően Jézus a templom lerombolását jövendőli meg, és ennek kapcsán kérdezik a tanítványok: „Dic nobis, quando ista fient? et quod signum erit, quando haec omnia *incipient* consummari?” Ennek magyar fordítása a kódexben: „Vzam mōgadmǵ mūnēkōn micoz ēzec leznēc *τ* mēľ iēlenľeg lezēn micor mēď ēzec *kezdneć* megtōkellētnieć”. A szöveg egésze egyértelműen a megjövendőlt folyamat elkezdésére utal, s nem a jövő időre. Lk 21, 7 (MünchK. 80ra, ABAFFY másik példája): ugyanaz a helyzet, mint Márknál, a templom köveinek lerombolásáról van szó. Itt a latin szöveg Márkhoz képest rövidebb: „Praeceptor, quando haec erunt, et quod signum cum *feri incipient*?” de az egyeztetés alapján egyértelmű, hogy a *feri incipient* nem a *signum*-ra, hanem a *haec*-re vonatkozik. Ennek a kódexben a fordítása: „ParanLolo micor lēžnē ēzec *τ* mēľ iēlenľegēc micoz *kēzdnēc lēniēc*”. Még ez a hibás fordítás is egyértelműen a történelmi megkezdésére utal (a hibára a kódex kiadója is felhívja a figyelmet: NYÍRI kiad. 1971: 317). Lk 23, 29–30 (MünchK. 83ra): ebben a szövegrészben a keresztre feszítéshez támoľyǵo Jēzus szol a sírő asszonyokhoz: „venient dies, in quibus dicent ... Tunc *incipient dicere* montibus: Cadite super nos, et collibus: Operite nos.” Ennek a fordítása a kódexben: „mezt iǵnē [...] napoc kibēn mōdnac [...] Tahať *kēzdnē mōđani* hegecnē ēľľētec mū reianc *τ* halmocnac fēďēziētec bē mūkēť”. A tágabb szövegben tehát adva van egy, a jövőben megvalósuló történelmi, amelyben a *tahát* ’akkor’ jelzi az új esemény elkezdődését. Ez a példa is hangsúlyosan az elkezdődésre utal az eseménysoron belül.

ABAFFY szerint a harmadik stádiumban valamely ige futurum imperfectumát a *fog*, illetőleg a *kezd* + *-ni* alakkal ki tudják fejezni. ABAFFY erre is hoz a korai kódexekből példát, és, ha a *kezd*-del fordított jövő idő nem az *incipio* fordítása, hanem egy másik igéé, akkor ez valóban a *kezd* segédige voltát bizonyíthatja. Érdemes azonban a példaként beidézett Müncheneri kódexbéli adatot jobban szemügyre venni. Ez a latinból fordított szöveg (az egész Müncheneri kódex) ugyanis a latin jövő idő igealakok fordítására csak magyar jelen idejű igealakot használ, továbbá az *incipio* fordítására a *kezd* + *-ni* szerkezetet. Minden esetben, amint ezt ABAFFY is megjegyzi. Ezek (ti. az *incipio* fordításai) mindegyike múlt időre vonatkozik, a fentebb említett négy kivételével, amelyekben viszont a kezdés folyamata lényeges, s nem a jövőre vonatkozás. Egyetlen ettől eltérő eset van: az ABAFFY által is idézett *videbitis kezd* + *-ni*-vel való fordítása. E jelenet azonban – melyben Jézus elfogása után a zsidó főtanács előtt megjövendőli (biztos jövőként állítja) isteni voltát – a latinban is közel azonos szövegezéssel mindhárom szinoptikus evangéliumban megtalálható (Mt 26, 64; Mk 14, 62; Lk 22, 69). Ebből Lukácsnál a latinban az *erit* szerepel, melyet a fordító a *lezèn*-nel ad vissza (82rb). Máténál (MünchK. 33va) és Márknál (51vb) azonban szinte teljesen azonos a latin szövege: „Dicit illi Iesus: Tu dixisti; verumtamen dico vobis, amodo *videbitis* Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei et venientem in nubibus caeli” (Mt 26, 64), illetve: Mk: „Iesus autem dixit illi: Ego sum; et *videbitis* Filium hominis sedentem a dextris virtutis Dei et venientem cum nubibus caeli (Mk 14, 62)” Márknál a *videbitis*-t a fordító *meqlat’atoc*-kal fordítja, jelen idejű alakkal, úgy, ahogyan általában a jövő időt fordítani szokta. Máténál azonban az *amodo videbitis Filium hominis*-t a következőképpen adja vissza: „Matolfoguā *latnotoc kēzditēc* ěmbezn° fiat” (MünchK. 33va). (Az *amodo*-t nem ’oly módon, oly képpen’-ként fordítja.) A fordító tehát a latin szöveget kiegészíti a *mától fogva* időhatározóval, és – véleményem szerint – ez a betoldás indokolja a cselekvés elkezdésére utaló *kezditek* alkalmazását. A Müncheneri kódex fordítójának tehát ezt az egyetlen, nem az *incipio* fordítására vonatkozó példáját nem tekinthetjük a *kezd* jövő idő kifejezésére kiterjesztett példájának. Az ide a Jókai-kódexből (125) felhozott példa szintén kétséges: a mondat egy eszkatologikus szöveg részlete, melyben a jövőre vonatkozó cselekvések/történések mind jelen idejűként fordítatnak, s bennük az „Es gyczewlkewdny *kezdnek* embereknek gyczeretyben” egy új tétel a felsorolásban, és ez indokolhatja a *kezdnek*-kel való fordítást. Szintén nem győz meg a *kezd* segédige voltáról az ide a Nagyszombati kódexből idézett mondat sem („maydan nehezebbet kezd ennel hallani micoron az igaz biro azt *kezdi* mondani” [NagyszK. 177]). Mindezek alapján a *kezd*-nek a *fog*-gal egyenértékű jövő idejű segédige volta kétségesnek tűnik.

Az eddigieket összegezve: feltételezem, hogy a *fog* + *-ni* szerkezet a jövő idő jelölésére a korai ómagyar korban jött létre, a *kezd* a kései ómagyar kori példákban nagyrészt az *incipio* ’kezd’ ige magyar megfelelőjeként jelenik meg, jövő időre való alkalmazása csak másodlagos, a jelentésével összefüggő fordítói használatból ered. A *fog* viszont azért lehetett alkalmas meglátásom szerint az *incipio* fordítására is, mert már létezett ennek a jövőre való segédigei alkalmazása a gyakorlatban. Nem egyenrangú igék „vetélkedéséről” van tehát szó az adott korban (15. sz. vége/16. sz. eleje), hanem egy már általánosult jövő idő kifejezés speciális helyzetben való alkalmazásáról (*fog*), illetve egy új, becsatlakozó, a fordítás igényének megfelelő szó (*kezd*) szerepeltetéséről.

Az ómagyar kor végi valós nyelvhasználat megismerését mégsem a kódexek fordításszövegeinek, hanem a missziliseknek az elemzése adja meg. Ezekről ABAFFY azt írja,

hogy amennyiben összetett jövőt használnak, akkor kizárólag a *fog*-os jövő időt használják (1992: 135). A Középkori leveleink (HEGEDŰS–PAPP 1991) teljes anyagát átnézve a következőképpen alakul az összetett jövő idő használata: 5 iratban fordul elő a *kezd* + *-ni* szerkezet, 15 iratban pedig a *fog* + *-ni* szerkezet (a 152. és a 162. sz. levélben mindkét szerkezet előfordul, jellemzően eltérő használattal). Számarányt tekintve tehát nem nagy a különbség, semmiképpen sem kizárólagos a *fog*-os alkalmazás. Nem is az alkalmazás számában, hanem az alkalmazás minőségében van a különbség. Az 5 *kezd*-es szerkezetből négy az eseményekre való közvetlen utalást mutat: „nagy kar *kezdon* walany ha en hamar zembe nem lehetek kegylmedwel” (Klev. 26), „Nem tudom mychoda lowakat *kezdeel* kewanny”(152), „ha Nem fizetenk keet fele ellensegewnk lezen, Mynd terek Mind ewk *kezdenek* Jobbaginkat fogdosny az adossag erth” (157), „es ozton a zegen nep a ki oda mielni *kezd* minden adoyoknak felet megengegyetek” (211). Ez a közvetlen utalás a dolgok elkezdését, elkezdődését jelöli. (Van viszont egy adat, melyben a *kezd* szerepel segédigeként, és a példában szereplő állítás tartós jövő időre vonatkozik: „hog oda ala kristaloczra akarnal Menny, en A tanach hog semmi keppen ne Men Mert Vram erekkewl haragudni es Nehezeln *kezd* rad” [Klev. 162]). Ezzel szemben a *fog*-os szerkezet a jövőbeli történes általánosult, biztosnak ítélt vagy szándékolt eseményeit jelöli. A példák: „mert Elwesthed wegre magadoth barathyd sem *fognak* haznalhathny” (Klev. 68), „ssok maghyarth *fok* kx yth lathny es sockal Jobban *fok* allany az my wrunk dolga” (68), „[királyné asszony] tha hath ew *fog* oda meny: es ew *fogya* Byrnya az or zagoth” (95), „nem *fognak* ilyen pinzt adnj” (97), „az my nekem azwth *fogna* Jobnak thetcezeny azt myelnym” (107), „nehezen *fogyak* Megh adnj” (109), „teneked Inkab haznalny *fogh*” (150), „weegre a keralne azzon kerlytkayaba *fogz* kewanny Jartodat” (152), „wg tertynhetyk hog Gereczbe *fogom* welem hozny” (154), „mert en Gereczbawl Beechbe *ffogok* Mennem” (154), „de The mondok weegre kerlytkaba *fogz* Jarny” (154), „Mostis Mondom hog wram Jo Newen Nem *fogna* wennj tewled” (162), „lasd megh mit *fog* Irnya a rol” (163), „Nem *fogom* oztan az apro embe[r]nek en azt enghednj” (168), „azt hyzem hog Nem *fogok* egebet tehetni Benne” (176), „ebbe sem *fogh* sokat Nyernj Mibe terekezik” (176), „Im az zeghin Neep kristalocz rol fel *fogh* Jwny Mert Nem Maradhatnak towab oth” (205), „nem todom ky *foggya* azt wegre fyzetni” (234), „de azon felekh hogy ha wgyan *fogyak* ewryzny aky kewes megh narath [!] ys hath wgyan *fhognak* yarny mynth az tewbbj” (237). E példasorozatból egyedül talán a 163. levél idézetében levő *fog*-ot helyettesíthetnénk be a *kezd*-del, a többi viszont nem. A *fog* + *-ni* szerkezetes jövő idő tehát már a 16. század elején is a biztosnak ítélt, szándékolt, hangsúlyozott jövő idő kifejezője, s ebbéli tulajdonságát máig örzi (vö. KÁLMÁN 1974).

Utolsó kérdésünk a „miért”-re vonatkozik. Miért a *fog* és miért nem a *kezd* vált segédigévé? Láttuk, HADROVICS a véletlen játékanak tartja, hogy a *fog* és nem a *kezd* lett a segédige. Ő ugyanis úgy gondolja, hogy „[a *kezd* és a *fog* ige] sokáig együtt halad a jövő idő kifejezésében is, míg végre a *fog* győz” (1992: 364). Ezt erősíteni hivatott, *kezd* segédigés példái azonban 16. századiak, mindegyikükben megfigyelhető a cselekvés közvetlen elindulásának jelzése (1992: 342–343), miközben a Jókai-kódex már egyértelműen általánosabb jövő idejű használatot mutat a *fog* tekintetében (vö. ABAFFY 1992: 135).

Arra a kérdésre, hogy miért nem tudta kiszorítani a *kezd* a *fog*-ot a segédigei szerepből, részben már válaszoltunk a két – egy adott időben közel azonos funkciójú – ige segédigei szerepe időbeli egymásutániségének felvázolásával. Ebben a „quasi versengésben”

azonban lényeges a jelentés és a struktúra különbsége is (vö. BENKŐ 1988: 86). A struktúra ugyanis kihat a jelentés alakulására, a morféma további szerepekre való alkalmasságára. Ebben a tekintetben a *kezd* (bár ismeretlen eredetű és a végén álló *-d* csak vélelmezetten képző: TESz.), őrzi a kezdés alapvető jelentését még segédigeiként is, ezt erősíti a szóvégi *-d* más szavakban meglevő analógiája, inchoatív jellege. A *fog* ezzel szemben abszolút tő, nincs rajta képző, s ezért alkalmassá vált arra a jelentésbeli „kifakulásra” (bleching), mely számos szerző szerint a grammatikalizációs folyamat egyik fontos lépése (DÉR 2008: 23).

Kulcsszók: grammatikalizáció, jövő idő, nyelvhasználat, ómagyar kor, segédige.

Hivatkozott irodalom

- ABAFFY CSILLA – REMÉNYI ANDREA kiad. 1997. *Debreceni kódex 1519. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 21. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 1992. Az igemód- és igeidőrendszer In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 120–183.
- AporK. = Apor-kódex. Kiadása: HAADER–KOCIS–KOROMPAY–SZENTGYÖRGYI kiad. 2014.
- P. BALÁZS JÁNOS kiad. 1981. *Jókai-kódex XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője*. Codices Hungarici 8. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BERRÁR JOLÁN 1956. A *-tól fogva* névutó kialakulása. *Magyar Nyelv* 52: 429–435.
- BodK. = Bod-kódex. Kiadása: PUSZTAI kiad. 1987a.
- BOGNÁR ANDRÁS – LEVÁRDY FERENC kiad. 1967. *Cornides-kódex. Hasonmás és kritikai szövegkiadás*. Codices Hungarici 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CornK. = Cornides-kódex. Kiadása: BOGNÁR–LEVÁRDY kiad. 1967.
- DebrK. = Debreceni kódex. Kiadása: ABAFFY–REMÉNYI kiad. 1997.
- DÉR CSILLA ILONA 2008. *Grammatikalizáció*. Nyelvtudományi Értekezések 158. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2006. *Régi magyar nyelvemlékek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HAADER LEA 2001. Mikrodiachrónia és változásvizsgálat (az összetett mondatokban). *Magyar Nyelvőr* 125: 354–371.
- HAADER LEA – KOCIS RÉKA – KOROMPAY KLÁRA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF kiad. 2014. *Apor-kódex. 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 33. Székely Nemzeti Múzeum – OSZK – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest–Sepsiszentgyörgy.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEGEDÜS ATTILA – PAPP LAJOS szerk. 1991. *Középkori leveleink 1541-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- A. JÁSZÓ ANNA 1991. Az igenevek. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 319–352.
- JókK. = Jókai-kódex. Kiadása: P. BALÁZS kiad. 1981.
- KACSKOVICS-REMÉNYI ANDREA – OSZKÓ BEATRIX kiad. 2000. *Peer-kódex. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 25. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

- KÁLMÁN BÉLA 1974. A jövő idő kifejezései a magyarban. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN – SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Jelentés és stilisztika*. Nyelvtudományi Értekezések 83. Akadémiai Kiadó, Budapest, 234–236.
- Klev. = HEGEDŰS–PAPP szerk. 1991.
- D. MÁTAI MÁRIA 2003. Szófajttörténet In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 204–233.
- D. MÁTAI MÁRIA 2011. *Magyar szófajttörténet*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- MüchK. = Müncheneri kódex. Kiadása: NYÍRI kiad. 1971.
- NagyszK. = Nagyszombati kódex. Kiadása: T. SZABÓ kiad. 2000.
- NYÍRI ANTAL kiad. 1971. *A Müncheneri kódex 1466-ból. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt*. Codices Hungarici 7. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PeerK. = Peer-kódex. Kiadása: KACSKOVICS-REMÉNYI–OSZKÓ kiad. 2000.
- PUSZTAI ISTVÁN kiad. 1987a. *Bod-kódex. XVI. század első negyede. A nyelvmélték hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PUSZTAI ISTVÁN kiad. 1987b. *Sándor-kódex. XVI. század első negyede. A nyelvmélték hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 3. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- SándK. = Sándor-kódex. Kiadása: PUSZTAI kiad. 1987b.
- SÁROSI ZSÓFIA 2003. Morfématörténet In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 352–371.
- T. SZABÓ CSILLA kiad. 2000. *Nagyszombati Kódex 1512–1513. A nyelvmélték hasonmása és betűhű átírata*. Régi Magyar Kódexek 24. Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- ZSILINSZKY ÉVA 1991. A névutók. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 442–460.

On the Hungarian auxiliary *fog* ‘will’

It is due to lack of sufficient sources and the character of the texts that are available from the Old Hungarian period that our conclusions and the back-projections based on them are often vague. One of the cases in point is the verb *fog* ‘hold’ whose auxiliary use (future: *fog* + infinitive) raises a number of issues. In the early sixteenth century, *fog* and *kezd* ‘begin’ occur in an auxiliary role in all but identical circumstances. The paper argues that *fog* is earlier in an auxiliary role than *kezd*; on the basis of spoken-language data, *fog* refers to a general and intended future action in this period whereas the use of *kezd* has to do with its inchoative character and its instances refer to the actual beginning of the action. An analysis of examples drawn from ecclesiastical texts fails to support the earlier claim that the two verbs had co-existed in identical roles. Our conclusions are further corroborated by a structural analysis of the two words concerned.

Keywords: grammaticalization, future tense, language use, Old Hungarian period, auxiliary.

HEGEDŰS ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem